

Hasankeyf Artuklu Hamamı Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları

Dr. Serap SEVGİ, Mesut YILMAZ

Hasankeyf Artuklu Hamamı Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları*¹

Hasankeyf Artuklu Bath Conservation and Salvage (Relocation) Application Studies

Serap SEVGİ**

Mesut YILMAZ***

Özet

Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES) Projesi'nin tamamlanmasıyla bir bölümü su altında kalan Hasankeyf Aşağı Şehir'deki anıtlar, mevcut çevre ve doku ilişkileri gözetilerek yeni ilçede tasarlanan Arkeopark'a taşınarak su etkisinden kurtarılmıştır. Hasankeyf'teki anıtların strüktürel bütüncül taşıma uygulamaları benzer yöntem ve ekipmanlarla, ancak her bir yapıya özel tasarlanmıştır. Bu çalışmalardan biri de Aşağı Şehir'de, Dicle Nehri'nin kuzey yakasındaki Artuklu Hamamı'nın soyunmalık bölümünün taşıma uygulamasıdır. Soyunmalık bölümünün yerinde yükseltilmesi, taşınması ve yeni konuma montajı esnasında mevcut zemin koşullarının korunması amacıyla temel seviyesinde açılan deliklere yerleştirilen kirişlerle yapıya entegre edilen kaldırma/taşıma plağı diğer anıtlardan farklı olarak betonarme grid sistemi olarak düzenlenmiştir. Yapı, bu plakla birlikte hidrolik krikolar yardımıyla yerinde yükseltilmiş, özel taşıyıcılar üzerine alınarak Arkeopark'taki yeni konumuna taşınmıştır. Hamamın ılıklik, sıcaklık, cehennemlik, külhan ve sarnıç (su deposu) kalıntıları ise mevcut yerinde su altında korumaya alınmıştır. Bu kalıntıların örnekleri, özgün yapım malzemesi ve tekniği kullanılarak, ayrıca hamamın mimari mekânsal kurgusunu da yansıtabilecek şekilde yeni konumda inşa edilmiş ve taşınan soyunmalık kısmıyla mimari bütünlüğü sağlanmıştır. Anıtların strüktürel bütüncül olarak taşınması, ülkemizde ilk defa Hasankeyf anıtlarında uygulamıştır. Bu nedenle, mimari koruma alanında çalışan bilim insanlarının değerlendirilmesi ve onarım tarihi açısından gelecekteki koruma çalışmalarına kaynak sağlaması amacıyla hazırlanan bu çalışmada Hasankeyf'teki Artuklu Hamamı özelinde gerçekleştirilen taşıyarak koruma çalışmaları ile uygulanan yöntem ve müdahale tekniklerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Hasankeyf, Artuklu Hamamı, Bütüncül/Strüktürel Taşıma, Koruma.

Abstract

With the completion of the Ilısu Dam and Hydroelectric Power Plant Project (HEPP), monuments in Hasankeyf Lower City has been relocated to ArcheoPark area which was designed in new town, due regard being had to existing relations between environment and texture, and they have been salvaged from the water effect. Holistic structural relocation applications of the monuments in Hasankeyf are designed with similar methods and equipment, but specifically for each building. One of these

1 Hasankeyf arkeolojik sit alanında kazı ve kurtarma çalışmaları; Hasankeyf Kazı Başkanlığınca, arkeolojik kalıntı ve anıt eserlerin korunmasına yönelik taşıma ve koruma çalışmaları Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun "Baraj Alanlarından Etkilenen Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması" hususunda aldığı 10.04.2012 tarih ve 36 sayılı İlke Kararı ile oluşturulan "Bilim Komisyonu" ve Kazı Başkanlığı görüşleriyle Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararları doğrultusunda, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün (KVMGM) teknik ve mali iş birliğinde gerçekleştirilmiştir. Anıtların taşıma imalatlarının gerçekleştirilmesi için temel seviyesinde ve sit içinde kalan taşıma yolu güzergâhlarında yapılan kazılar Kazı Başkanlıklarınca denetlenmiştir.

* Geliş Tarihi: 17.01.2022- Kabul Tarihi: 08.03.2022

** Dr. Y. Mimar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Antalya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, Kılıçarslan mah. Tabakhane sok. No:7 Kaleiçi Muratpaşa/ANTALYA, serapsevgi06@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3049-5908

*** Restoratör-Mimar-Sanat Tarihçi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimari Koruma-Restorasyon Tezli Yüksek Lisans Programı, Seyarabağları Mah. Üzümcü Sok. Bina:4A Daire: 5 Çankaya/Ankara, yilmazmesut10@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7143-4349

works is the relocation practice of the changing room of the Artuklu Bath on the northward of the Tigris River in the lower city. The lifting/transportation plate integrated into the structure with beams placed in holes drilled at the foundation level in order to protect the existing ground conditions during raising, relocating and mounting of the changing room in the new location was arranged as a concrete grid system, unlike other monuments. Together with this plate, the building was raised in place with the help of hydraulic jacks and relocated to its new site in Archeopark by taking it on special carriers. Remains of the bath, warmness, infernal, furnace and cistern (water tank) were preserved under water, in their current location. In its new location, an example of these remains was built, reflecting the architectural spatial setting of the bath, with the original construction materials and techniques and architectural integrity was achieved with the relocated changing room. In Turkey, a holistic structural relocation of a monument was implemented for the first time in Hasankeyf. For this reason, the conservation/relocation work carried out specifically for the Artuklu Bath in Hasankeyf, applied methods and intervention techniques were included in this study that has been prepared for the evaluation of the scientists in architectural conservation and to provide a source of restoration history for future conservation studies.

Keywords: Cultural Heritage, Hasankeyf, Artuklu Bath, Structural/Holistic/Intact Relocation, Conservation.

Giriş

Kültür mirasımızın önemli bir kısmını oluşturan taşınmaz kültür varlıklarımız; bakımsızlık, terk edilme, doğal etkenler vb. nedenlerle tahrip oldukları gibi sosyal, ekonomik şartların değişmesi ve büyük bayındırlık projeleri nedeniyle de tehdit altında kalmaktadırlar. Özellikle baraj gölü alanlarında bulunmalarından dolayı tehdit altında olan taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına yönelik çalışmalar son yüzyılda yapılmaya başlanmış olup gerçekleştirilen bilimsel ve teknik çalışmalar, eski çalışmaların sonuçları ışığında ve yeni müdahale yöntemleri ile uygulamalarına başvurularak sürdürülmektedir. Bunlardan biri de “Taşıyarak Koruma Yöntemi”dir. Taşınmaz kültür varlıklarının özgün konumlarında varlıklarını sürdürmesi tercih edilmekle birlikte diğer uygulamalarla korunmalarını sağlamanın mümkün olmadığı durumlarda başvuru bu yöntem, günümüz mühendislik alanındaki gelişmelerle birleştirilerek sağlıklı biçimde gerçekleştirilmektedir.

Kültürel miras alanlarında, zaman içerisinde farklılaşan koşulların ya da yeni gelişmelerin yarattığı etkiler görülebilmektedir. Hasankeyf Aşağı Şehir örneğinde de taşınmaz kültür varlıklarından oluşan alan, bölgede inşa edilen barajdan etkilenmiş durumdadır. Yapılan fizibilite çalışmaları, hem kültür varlıklarının hem de tarihi çevrenin yeni bir alana taşınarak daha iyi korunabileceğini ortaya koymuştur. “Taşıyarak Koruma Yöntemleri”nin ne şekilde uygulanabileceği ise baraj gölü suları altında kalma riski bulunan taşınmaz kültür varlıklarının mevcut durumu ve özellikleriyle barajdan kaynaklı maruz kalacakları etkilerin ve taşınacak yeni

konum ile topoğrafik yapının birlikte analiz edilmesiyle belirlenmektedir.

Yeni kurulan ilçedeki Kültürel Yarımada’da tasarlanan Arkeopark, Dicle Nehri’nin iki yakasında kalan Hasankeyf Aşağı Şehir’e ait anıtların temel seviyesinden itibaren özgün yapım teknikleri ve malzemelerinin azami ölçüde korunabildiği “Taşıyarak Koruma Yöntemi” ile taşınmaları; ayrıca bazı anıtların taşınamayacak bölümlerinin özgün yapım malzeme ve teknikleriyle yeniden inşa edilmeleri yoluyla eski ilçedeki doku ilişkilerinin korunduğu (Resim 1) ve eski kentin analogisinin yapıldığı bir örnekte (Resim 2) hayata geçirilmiştir (Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017: s.14-15).

Hasankeyf’te baraj gölünden etkilenen anıtların taşınmasında kullanılan taşıma yöntemleri, benzer ekipmanlarla gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, tarihi ve mimari değerlerinin korunması amacıyla yapım malzeme ve teknikleri, formu, kütlesi ve ağırlıkları göz önüne alınarak her bir anıtın özelinde tasarımlar yapılmıştır. İlk olarak Zeynel Bey Türbesi, sonrasında Artuklu Hamamı, İmam Abdullah Zaviyesi, Orta Kapı, Kızlar (Eyyubi) Camii, Süleyman Han Camii alçı kubbesi, çeşme, taç kapı ve minaresi, Koç Camii alçı kapı ve mihrap süslemeleri, Er-Rızk Camii ve minaresi yeni konumlarına taşınmıştır.

Hasankeyf’teki baraj gölünden etkilenen her bir anıta uygulanan taşıma işlemleri, taşıma öncesi ve sonrası sergileme ve sunumları, su altında kalacak anıtlar için de yerinde koruma müdahaleleri gelecekte

ihtiyaç duyulacak koruma çalışmalarına, yapılan uygulamaların korumaya etkisinin değerlendirilme aşamalarına ve anıtların onarım tarihlerine ilişkin bilgiler sağlayacaktır. Taşınan anıtlardan biri olan Artuklu Hamamı'nın korunmasına yönelik müdahalelere bu çalışmada yer verilmesi de bu bağlamda önemli görülmektedir.

2018 yılında gerçekleştirilen koruma uygulamalarında, Hamam'ın soyunmalık bölümü Arkeopark alanına taşınarak su altında kalmasının önüne geçilmiş; yerinde koruma altına alınan ılıklik ve sıcaklık bölümlerinin benzer örnekleri ise hamamın mekânsal kurgusunu yansıtacak şekilde ve aynı zamanda özgün inşa malzeme ve teknikleri kullanılarak yeni konumunda inşa edilmiş, böylece bütüncül koruma anlayışı çerçevesinde varlığını sürdürmesinin yolu açılmıştır. Artuklu Hamamı'nın taşınması aşamasında diğer anıtlarda kullanılan ekipmanlar ve taşıma yöntemlerine başvurulmuştur. Ancak yapının mevcut yapısal ve malzeme sorunları nedeniyle temel sisteminde uygulanan müdahaleler kaldırma/taşıma plağının yapıya entegre edilmesi süreci ve plağın betonarme grid sistemi ile oluşturulması, ayrıca yeni konumundaki zemin koşulları nedeniyle alınan tedbirler yönüyle farklı uygulamalara da sahne olmuştur.

1. Tarihçe, Mimari Özellikler ve Taşıma Öncesi Durum

Hasankeyf'te Artuklu Dönemi ve sonrasına ait Esad Mahmud el-Culhi Hamamı, el-Fasıl Hamamı, Sultan Hamamı ve Adiliyye Hamamı'nın bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır (Yurttaş, 1991: s.310; Baluken, 2016: s.335). Baluken'e göre; İzzeddin İbn Şeddâd tarafından tutulan kayıtlarda, El-Melik'l-Muvahhid Dönemi'nde (H.679/M.1280-1281) Hasankeyf'te 4 hamam bulunmaktadır. 1530 tarihli kayıtlardan ise Osmanlı hâkimiyeti altında olduğu bu tarihlerde Hasankeyf'te 4 cami, 11 zaviye, 30 mescit, 2 kervansaray ile birlikte 4 hamamın bulunduğu öğrenilebilmektedir (Baluken, 2016: s.310-335). Bununla birlikte ayakta kalarak günümüze ulaşmayı başaran tek hamam kalıntısı Artuklu Hamamı'na aittir (Resim 3) (Uluçam, 2010: s.440-441).

Hasankeyf Aşağı Şehir'de, Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında yer alan Artuklu Hamamı'nın

kitabesi bulunmadığından, inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Günümüze soyunmalık (camekan) kısmı ulaşan Hamam, inşa malzemesi ve örgü sistemi bakımından Eyyubi Dönemi anıtlarına benzetilse de (Yurttaş, 1991: s.196-198) 2005 yılı kazıları sayesinde (Resim 4) yapının planı ve inşa malzemesi hakkında daha ayrıntılı bilgiler öğrenilebilir mümkün olmuş; 12. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş bir Artuklu Dönemi eseri olduğu, Dicle taşkınları sonucu büyük ölçüde yıkıldığı, günümüze ulaşan soyunmalık bölümüyle sıcaklık ve külhan kalıntısının Osmanlı Dönemi'nde onarım gördüğü (Resim 5) anlaşılmıştır (Uluçam, 2005: s. 48, 201-203; Uluçam, 2007: s.77-78; Uluçam, 2010 : s. 440-441). Ayrıca soyunmalık bölümünden ılıklik bölümüne geçişte yer alan ve aralık adı verilen mekânın Anadolu'da XII.-XIII. yüzyıl hamamlarında karşımıza çıkması ve XVI. yüzyıldan sonra inşa edilmiş hamamlarda bu mekâna rastlanmaması (Önge, 1985: s.22) tarihlendirme konusunda yardımcı olan bir diğer husustur.

“Tek Hamam” olduğu ve suyun ısıtılmasıyla hizmet verdiği anlaşılan yapının cepheleri sağır olup dörtgen soyunmalık kısmının batısında, kuzey yönündeki açıklıktan geçilen aralık (Ertuğrul, 2009: s. 241-266) ve ılıklik bölümü; ılıklik kısımdan erişilen “haçvari dört eyvanlı köşe hücreli tip” sıcaklık bölümünün kuzeyinde ise külhan ve bitişiğinde su deposu bulunmaktadır.

Soyunmalık kısmı, kubbeyle örtülü ve kare planlı olup inşasında bölgenin jeolojik yapısını oluşturan ana kayaç grubundan irili ufaklı boyutlarda beyaz-krem renkli, ince taneli ve gözenekli yerel kireç taşları (dolomit) kullanılmıştır. Duvarlar, sandık duvar şeklinde, içte moloz dolgu, iç ve dış kaplamada moloz ve kaba yonu taş örgülü olarak inşa edilmiştir. Beden duvarları ve kasnak köşeleri ile iç mekânda kasnakta yer alan beden duvarlarının orta kısmına denk gelen kemerlerde kullanılan kaba yonu taşlar daha büyük ebattadır.

Soyunmalık bölümüne doğu cephenin ekseninde bulunan bir açıklıktan girilmektedir. Açıklık, oldukça tahrip olduğundan giriş kapısını tanımlamak mümkün olamamıştır (Resim 6, Resim 7).

Soyunmalık bölümünün zemininde yapılan kazılarda, döşeme ve şadırvan gibi unsurlara ait izlere rastlanılmamıştır. İç mekânda, batı duvarının kuzey yönünde yer alan ılıklik bölümüne geçişi sağlayan

açıklık, okunabilirliği mümkün olmayacak şekilde tahrip olmuştur. İç mekânda, giriş açıklığının sağında ve solunda, güney yönünde muhtemelen niş olan ancak tahrip olmuş 2 adet açıklık (Resim 8), batı yönünde 2 adet niş ve kuzey yönünde 3 adet niş bulunmaktadır. Sekizgen planlı kubbe kasnağında her cephede birer adet olmak üzere toplam 4 adet kemerli pencere açıklığı mevcuttur.

Kasnak seviyesi ile doğu, batı, kuzey ve güney iç mekân duvarlarının ortasına gelen kemer aynalığı sıralı moloz taş; kubbe geçişlerindeki tromplar, kasnağın diğer kısımları ve nişler ise tuğla ile inşa edilmiştir. Kasnak kısmı dıştan sıralı moloz taş örgü iken kubbe tuğla malzeme olup üzeri sıvalıdır. Tuğla kubbedeki sıvalar yapının içinde sıkça yakılan ateşten kaynaklanan is nedeniyle kararmış ve büyük ölçüde tahrip olmuştur (Resim 9).

Soyunmalık bölümünün kuzey cephesi sağırdır. Güney cephesinde 2 adet niş, doğu cephesinde hamam girişi ve batı cephesindeki ılık mekânına geçişler tahrip olmuş ve açıklıklar oluşmuştur. Cephelerindeki sıralı moloz taş örgüde, tuğla gibi almaşık görünümü sağlayan ince uzun taş malzeme kullanılmıştır. Kasnak köşelerinde kesme taş tercih edilmiştir. Aynı örgü, halvet seviyesinde görülmemektedir. Bu bakımdan onarımlar geçirdiği daha net anlaşılmaktadır.

Ilıklık bölümüne, soyunmalığın batısındaki aralık mekânından ulaşılmakta; sıcaklık bölümüne ise ılıklığın orta eksenindeki açıklıktan girilmektedir. Külhanın güneyinde, birbirine simetrik çok köşeli düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş halvet odaları bulunmaktadır. Köşe halvetler; doğu, batı, güney ve kuzey yönünde yer almakta olup eyvan şeklinde düzenlenmiştir (Resim 10). Güney yönündeki halvet, eyvana paralel; kuzey yönündeki halvet ise yatay ve iki mekân olarak şekillenmiştir. Döşemeleri yok olmuştur ve cehennemlik (hipocaust) görülmektedir. Isının dolaşmasını sağlayan cehennemlik bölümündeki ayakların bir kısmı korunmuştur. Ayrıca halvetlerin, sıcaklık döşemesi üzerinde yer alan su künkleri de açığa çıkarılmıştır (Uluçam, 2005: s.201-203).

Soyunmalığın kuzeyinde su deposu ve bitişiğinde külhan ile sarnıç yer almaktadır. 2018 yılı kazılarında sıcaklık mekânının altında, cehennemlik bölümünden külhan mekânıyla bağlantılı mazgal olarak düzenlenmiş bir ısı kanalı bulunmuştur. Sarnıcın (su deposu) alt

bölümü taş malzeme, üst bölümüyse tuğla malzemeye inşa edilmiştir.

Kazılarda çeşitli seramik, cam, taş ve çini buluntularına da rastlanmıştır. Üst örtüye ait küp parçaları, 12-14. yüzyıla tarihlendirilen kandil parçaları bulunmuş (Uluçam ve Eliüşük, 2018: s. 265-267); sıcaklıkta ise cam fanus kalıntıları ve su künklerine ait parçalar ortaya çıkarılmıştır (Uluçam, 2013: s. 389-390).

Hamamın kalıntıları, kazı başkanlığı tarafından kuru bir duvarla çevrelenerek koruma altına alınmıştır. 2010 yılında, Artuklu Hamamı'nın kazılarla ortaya çıkarılan kalıntıları ile mevcut soyunmalık kısmında acil yapısal sorunlar giderilmiştir. Bu kapsamda, iç ve dış beden duvarlarının örgü içlerindeki boşluklarının, yarık ve çatlaklarının harç enjeksiyonu yapılarak sağlamaştırılması; eksik örgülerin benzer taş malzemeye tamamlanması; yapıya giriş, aralık kısmına geçiş ve güney cephedeki açıklıklar (kapı, niş vb.) ile kubbe geçiş tromp kemerlerinin çelik strüktür ile desteklenmesi; ılık, sıcaklık, cehennemlik, külhan ve sarnıcın taş ve tuğla malzemelerinde temizlik; derz dolgusu, duvar sağlamaştırma amaçlı kısmi harç enjeksiyonları ve duvar üstü "capping" uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Yapılan müdahaleler sayesinde soyunmalık kısmında, taşıma öncesi kısmen temel seviyesinde taşıma imalatlarının gerektirdiği kısmi koruma uygulamaları dışında yeni bir imalata ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak yeni yerinde, soyunmalık kısmında ve su altında korunacak ılık, sıcaklık, cehennemlik, külhan ve sarnıç bölümlerinde koruma müdahalelerinin tekrar ele alınması gerekmiştir.

2. Taşıyarak Koruma Yöntemleri

Taşıma yöntemi özellikle Amerika'da 18. yüzyıldan itibaren kullanılan ve günümüzde de oldukça yaygın bir uygulamadır. 1799 yılında Philadelphia'da küçük bir yapının, temelini monte edilen ahşap tekerler üzerinde, atlar tarafından çekilerek taşınması, 1830 yılında New York'ta tuğla bir evin hidrolik krikolar üzerinde yükseltilecek raylar üzerinde taşınması, 1869'da Boston Pelhan Otel'in, 1889'da Nebraska Adliye Binası'nın, Pensilvanya'da Kaptan Samuel Boraw'ın Evi'nin taşınması erken örnekler arasındadır (Curtis, 1979: s.1-9). Çekoslovakya'nın Most şehrinde ulusal çıkarlar doğrultusunda genişletilmek istenen kömür havzasında bulunan Notre Dame Katedrali'nin 1960 yılında

bütüncül olarak özel raylar üzerinde 75 km güneye taşınması (Curtis, 1979: s.10; Ahunbay, 2011: s.108) ve Romanya’da 1980’lerde yeni yapı projeleri nedeniyle yaygın şekilde birçok yapı çeşidinin hidrolik araçlarla taşınması günümüzdeki taşıma uygulamalarına benzer teknikleri içermektedir. İsviçre’nin Zürih kentindeki Oerlikan’da 123 yıllık eski bir fabrikanın (Swiss company moves, 2022) ve Amerika, Utah’ta 131 yıllık Romaneks tarzı Odd Fellows binasının raylar üzerinde taşınması da günümüz örneklerinden diğerleridir (odd-fellows-hall, 2022). Taşıyarak koruma uygulamalarının en bilindik olanı Mısır’da Nil Nehri üzerinde yapılan barajlar nedeniyle su altında kalacak olan Abu Simbel Kaya Tapınaklarının UNESCO tarafından 1960 yılında başlatılan kurtarma kampanyası kapsamında 1964 yılında parçalara ayrılarak 64 m yukarı bir kota taşınması ve burada montajının yapılmasıdır (Ahunbay, 2011: s.104-108).

Taşıyarak koruma yöntemi ülkemizde de kullanılan bir tekniktir. Yalova Millet Çiftliği’nde 1929 yılında inşa edilen iki katlı kâgir köşke zarar veren çınar ağacının dallarının kesilmesi yerine köşkün Atatürk’ün talimatı ile 1930 yılında raylar üzerinde 5 metre doğuya kaydırılması (Bulut, 2013), Keban Barajı rezervuar alanında kalan Tunceli Pertek Baysungur ve Ali Çelebi camilerinin 1971 yılında kesme taş kaplamalarının numaralandırılarak sökülüp başka bir konumda bir örneği inşa edilen yapıya montajı (Burat, 1973: s. 289-298; Danık, 2004), 2014 yılında İstanbul Metrosu çalışmalarında ortaya çıkarılan 11. yüzyıla ait kilise kalıntısının ve Kadıköy’de Marmaray Projesi kazılarında ortaya çıkarılan tarihi sarnıcın bloklara ayrılarak taşınması, bu uygulamanın örnekleri olarak gösterilebilir.

Hasankeyf’te de bu örneklerle paralel biçimde ve günümüz teknolojik gelişmelerinin desteğiyle, yapım malzemesi ve tekniği ile korunma durumuna göre her birine özgü olmak üzere, taşınmaz kültür varlıklarının taşınması uygulamalarında: Hiçbir ögesi taşınamayacak ve/veya kısmi olarak taşınabilir olanların yerinde kalan temel izleri gibi kalıntılarında “Gömü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturularak Su Altında Yerinde Korunma” (Yılmaz vd., 2019), numaralandırılarak sökülüp yeni yerinde yeniden özgün tekniğinde inşa edilerek kurulum gerçekleştirilen “Birim Yapı Elemanlarına Ayrılarak Taşıma”, parçalar halinde taşınacak öğelerin stabil hale getirilip taşınarak yeni yerinde birleştirilmesi olan “Blokla Ayrılarak Taşıma” ve tek parça halinde

taşınarak yeni konumunda oluşturulan temele montajı yapılan “Strüktürel Bütüncül Taşıma” yöntemleri kullanılmıştır (Curtis, 1979).

3. Artuklu Hamamı Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Uygulamaları

Artuklu Hamamı’nın 2018 yılında gerçekleştirilen koruma ve kurtarma (taşıma) uygulamalarında, “Taşıyarak Koruma Yöntemleri”nden “Blokla Ayrılarak Taşıma”, “Strüktürel Bütüncül ve Birim Yapı Elemanlarına Ayrılarak Taşıma” ile “Gömü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturularak Yerinde Muhafaza Yöntemi (Dolgu Katmanları)” birlikte kullanılmıştır (Sevgi vd., 2017: s.13-23, Uluçam, 2017: s.17). Bu çalışmalar için arşiv araştırmaları gerçekleştirilmiş; kazı öncesi, sonrası ve geçirdiği onarımlar derlenmiş ve taşıma öncesindeki mevcut durum analitik ve fotografik olarak belgelenmiştir. Hamamın ana yapım malzemeleri olan taş, tuğla, harç ve sıva örneklerinin petrografik, fiziksel ve dayanım özellikleri ortaya çıkarılmış; yapının yapısal ve malzeme durumu analiz edilerek koruma yöntemleri belirlenmiştir.

Artuklu Hamamı’nın koruma ve kurtarma (taşıma) projesi (Resim 11); mimari ve yapısal bütünlüğünü koruyan Soyunmalık bölümünün kendinden tahrikli modüler lastik tekerlekli taşıyıcıların (SPMT) kullanıldığı “Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi”yle, baraj fezayan kotu üzerinde, yeni ilçede tasarlanan Arkeopark alanındaki konumuna nakledilerek yeniden montajı; soyunmalık kısmının taşınması aşamasında gerçekleştirilen imalatlardan etkilenmemesi adına ılık duvarlarının “Blokla Ayrılarak Taşıma Yöntemi”, kanal sisteminin ise “Birim Yapı Elemanlarına Ayrılarak Taşıma Yöntemi” ile özgün yerinden depo sahasına alınması ve soyunmalık kısmının taşıma işleminden sonra özgün yerine geri montajı; sıcaklık, cehennemlik, külhan ve sarnıcın “Gömü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturularak Yerinde Muhafaza Yöntemi” ile korunması; ılık, sıcaklık, cehennemlik, külhan ve sarnıcın taşınan soyunmalık bölümüyle plan düzleminde bir örneğinin inşa edilerek hamamın bütüncül olarak sergilenmesi aşamalarından oluşmaktadır.

3. 1. Taşıma Öncesi Hazırlıklar

Artuklu Hamamı'nın soyunmalık bölümünün taşınmasına yönelik işlemler için yapının içinde ve çevresinde temellerinin ortaya çıkarılması amacıyla özellikle kuzey yönünde Dicle Nehri'ne doğru oluşan derin toprak şevinde kazılar yapılmış ve kuzey cephesinde atık su kanalı ortaya çıkarılmıştır. Kaba yonu malzemeyle inşa edilmiş olan kanal, Hamam'ın kuzeydoğu köşesinden güneye doğru ilerleyip tekrar doğu yönüne uzanmaktadır (Resim12). Atık su kanalı, birim elemanlarına ayrılarak geçici depo sahasına taşınmış ve yeni yerinde montajı için emniyete alınmıştır.

Soyunmalık bölümünün "Betonarme Izgara Kiriş" sistemi ile SPMT'ler üzerine yüklenerek taşınabilmesi amacıyla taşıma yolu üzerinde araçların manevra yapılabileceği bir alanın yapılması gerekmiştir. 30 cm yüksekliğinde ve 30x30 m genişliğinde yapılan bu manevra alanını desteklemek ve emniyete altına almak için Dicle Nehri'nin hemen kenarına istinat duvarları inşa edilmiştir (Resim13).

Artuklu Hamamı'nın taşıma yolu, Zeynel Bey Türbesi'nin mevcut yerinden yeni konumuna götürüldüğü 1.935 m'lik ve maksimum %4 eğimli yoldur (Sevgi vd., 2017: s.30). Manevra alanında bağlantılar oluşturulan bu yol, Dicle Nehri'nin kuzey kıyısındaki Zeynel Bey Türbesi, Hamam ve Zaviye yapılarının taşıma imalatlarıyla birlikte ağırlıkları, yapısal ve geometrik özellikleri ile taşımada kullanılacak SPMT'lerin teknik kapasitesine göre düzenlenmiştir. Yol, Zeynel Bey Türbesi'nin nihai konumuna kadar aynıdır. Sonrasında ise Hamam'ın yeni konumuna taşınabilmesi için ilaveler yapılmıştır (Resim 14).

Hamam'ın yeni konumunda sağlam zemine ulaşılarak 16 adet 100 cm çapında, 15 m derinliğinde fore kazık uygulanmış ve zemin emniyeti artırılmıştır. Fore kazıkların üzerine 55 cm kalınlığında betonarme temel inşa edilmiştir (Resim 15). Su ve nem etkisinden uzak tutularak, yığma örgü üzerindeki olası tuzlanma etkisini engellemek için, temel seviyesindeki tüm betonarme imalatlar (radye temel, betonarme ızgara kiriş sistemi, bağdaştırıcı beton vb.) iki kat su yalıtımıyla boğçalanarak izolasyon uygulanmıştır. Kültürel Park alanında Hamam yapısının nihai konumu olan yerleşkenin zemin ve çevresindeki derin şevler ise moloz taş istinat duvarları inşa edilerek güçlendirilmiştir.

3. 2. Taşıma İmalatları

Kazı çalışmalarıyla iç ve dış beden duvarlarından yaklaşık 1,5-2 m derinliğe inilerek yapının temeli ortaya çıkarılmıştır. Soyunmalık bölümünün "Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi" ile taşınabilmesi için gerekli imalatların yapılması amacıyla batı yönünde soyunmalık bölümüne dik uzanan aralık ve ılıklik bölümüyle kuzey cephesinde bitişik aralıktan geçilen ve tuvalet olduğu düşünülen mekânlara ait alçak seviyeli 7 adet duvarın "Blokla Ayırarak Taşıma Yöntemi" kullanılarak geçici olarak kaldırılması gerekmiştir (Resim 16).

Bu duvarların temel seviyesinde yapı malzemesi ve duvar örgü sistemi kontrol edilmiştir. Geçici olarak yerinden taşınması için duvarlara entegre edilecek ve 80 cm yükseklik, 30 cm genişlik ve yaklaşık 1 m aralıklarla oluşturulacak "Betonarme Izgara Kiriş Sistemi" için karotlarla delikler açılmıştır. Deliklerin içine sürme yalıtım uygulanarak duvara entegre edilecek kiriş yüksekliğinde, düşey yüzeylerde seramik harcıyla ayırıcı tabaka oluşturulmuştur. Ø32'lik nervürlü demirler, oluşturulan kiriş boşluklarına yerleştirilmiş; kalıbın hazırlanmasını takiben beton dökümü yapıp kaldırma/taşıma plağı tamamlanmıştır. Dikey kesim hatları sıcaklık, soyunmalık ve ılıklik duvarlarının yüzeyinde süsleme, yazıt vb. ile taşıyıcı elemanlara rastlamayacak şekilde oluşturulmuş; ılıklik duvarları tel kesme makinesiyle kesilerek soyunmalık ve sıcaklık duvarlarından ayrılması sağlanmıştır. Her bir parçanın her iki yüzeyinde ahşap desteklerle emniyetleri artırılmıştır. Mobil vinçle kaldırılması için "Betonarme Izgara Kiriş Sistemi"ne çelik halat ve ankraj demiri gibi bağlantı elemanları monte edilmiştir. "Betonarme Izgara Kiriş Sistemi"ndeki çelik halatlara mobil vinç sapanı bağlanarak kaldırma/taşıma plağı yavaş yavaş yerinden kaldırılıp temelinden ayrılmış; treylere yüklenerek, tekrar montajına kadar, geçici depo sahasına nakledilmiştir.

Artuklu Hamamı, Zeynel Bey Türbesi'nden sonra taşınan ikinci yapıdır. "Betonarme Izgara Kiriş Sistemi"yle taşıma imalatları tasarlanmış ve alanda ilk bu yapıda kullanılmıştır (Resim 17). Grid sistemi olarak imal edilen taşıma plağının sonraki taşımalarda daha rijit hale getirilmesi için radye olarak düzenlenmesine, bu sistemden edinilen tecrübeler doğrultusunda karar verilmiştir.

“Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi”yle taşınacak soyunmalık kısmının iç ve dış beden duvarları çevresinde, temel kot seviyesine kadar “kot indirme” kazıları yapılmıştır. Alçak seviyeli duvar temellerindeki gibi soyunmalık bölümü temel seviyesinde de gerekli olan sağlamlaştırma müdahaleleri yapıldıktan sonra 30 cm kalınlığında, 15 m genişliğinde ve 22 m uzunluğunda, SPMT’lerin konumlanacağı ve hidrolik krikoların ayaklarının oturacağı kaldırma temelinin betonu dökülmüştür. Ardından, kaldırma/taşıma plağıyla Hamam’ın kaldırılması ve yeni yerine montajı esnasında indirilmesini sağlayacak 43 adet krikonun ayakları yerleştirilmiştir.

Soyunmalık bölümüne taşıma imalatlarının entegre edileceği kirişler için 36 adet 50 cm çapında delikler açılmış, deliklerin içi sürme yalıtımla izole edildikten sonra taşıyıcı kiriş donatıları yerleştirilerek yüksek mukavemetli rötresiz harçla doldurulmuştur (Resim 18). Kirişlerin temas edeceği beden duvarlarında ise seramik harcıyla ayırıcı tabaka oluşturulmuştur. 18 mm kalınlığında Plywood ile kaldırma/taşıma plağı ile kaldırma temeli arasına ayırıcı katman yerleştirilmiştir.

Ø219,10 mm çapında, 10 mm kalınlığında, 3 m yüksekliğinde hidrolik kriko ayakları yerleştirilmiştir. Hidrolik kriko ayaklarının etraflarına Ø300 mm çapında koruge borularla kalıp yapılmıştır (Resim 19). 110 cm yüksekliğinde kaldırma/taşıma plağı donatıları ile 14 adet ard germe boruları içerisine 12’li halat demeti yerleştirilmiştir. 80 cm yüksekliğinde kaldırma/taşıma plağının betonunun dökülmesini müteakip her bir ard germe halatına ortalama 16 ton yük verilmiştir.

Yapıların yerinden kaldırılması ve başka bir yere nakledilmesi esnasında oluşabilecek deplasman veya oturmaların bertaraf edilmesi için taşıma imalatlarının rijit ve sistemin beraber hareket etmesi gereklidir. Bu nedenle kaldırma/taşıma plağının önemli işlevinden biri, yapı ve taşıma imalatlarının yükünü SPMT platformuna yayılı yük olarak dağılımını sağlamaktır. Hidrolik kriko borularının başlıklarına ve 3 m yüksekliğinde kaldırma GEWI çubuklarına, her biri 50 ton taşıma kapasiteli hidrolik krikolar yerleştirilmiştir (Resim 20). Hidrolik kriko gruplarına, yapının düzlemsel dengesini bozmayacak şekilde kontrollü olarak yavaş yavaş artan hidrolik basınç uygulanarak temellerinin betonarme ızgara grid sisteminin alt hizası boyunca zeminde köklerinden ayrılması

beklenmiştir. Soyunmalık bölümü 12 cm’lik kademeler halinde toplamda 13 set kaldırma işlemi yapılarak SPMT’lerin altına girebileceği 150 cm yüksekliğe kaldırılmıştır. SPMT’ler yapının altına girip, hidrolik sistem sayesinde yükselerek yapıyı sırtlamış, krikoların boşaltılmasından sonra kaldırma ayakları yükseltılarak yapı araca yüklenmiş ve taşınmaya hazır hale getirilmiştir (Resim 21).

SPMT’lerdeki hidrolik krikolar üç grup şeklinde bağlanarak taşıma plağının bir düzlemde kalması sağlanmıştır. 11,80x11,70 m ebatlarında ve 12 m yüksekliğinde 1200 ton ağırlığındaki Artuklu Hamamı soyunmalık bölümü (SPMT+Betonaarme Taşıma Plağı+Yapı Ağırlığı dahil 1723 ton) 06 Ağustos 2018 tarihinde, 256 adet tekerden, 64 akstan oluşan 12 adet SPMT sistemi ve kendisine entegre edilen 270 ton ağırlığındaki betonarme kaldırma/taşıma plağıyla birlikte Dicle Nehri kıyısındaki mevcut konumundan alınarak, 5 saatlik bir çalışmayla 2950 m uzunluğunda ve 15 m genişliğinde taşıma yolu ile, 70 m yüksekte bulunan Arkeopark alanındaki yeni konumuna taşınmıştır (Resim 22).

3. 3. Nihai Konumuna Montaj

Yeni konumuna ulaşan Artuklu Hamamı’nın soyunmalık bölümü final pozisyonunu aldıktan sonra, hidrolik kriko ayakları radye temele açılan ayak yuvalarına indirilerek sabitlenmiştir. SPMT’lerin yapının altından çıkarılması için yapının yükü tekrar krikolara verilmiş ve araçlar yapının altından alınmıştır. Yeni beton radye temelle özgün kâgir yapının birleşim yüzeylerinde ayırıcı bir tabaka oluşturulması amacıyla sürme yalıtım uygulanmıştır. Yapı, kademeli olarak indirilmiş; betonarme ızgara kirişle radye temel arasındaki boşluk (yaklaşık 10 cm kadar), yüksek dayanımlı beton katmanıyla doldurulmuştur. Betonarme ızgara kiriş sistemi çevresinde ve radye temel dış sınırlarını aşmayacak şekilde kalıp sistemi oluşturularak bağdaştırıcı beton katmanı uygulanmıştır. Bağdaştırıcı beton, ahşap takozlar sayesinde oluşan boşluklardan da geçerek betonarme ızgara kiriş sistemiyle radye temel arasındaki boşluğu doldurarak bağlantıyı sağlamıştır (Resim 23).

3. 4. Restorasyon ve Bütünleme

Hamamın soyunmalık kısmının taşıma ve montaj işlemlerinden sonra duvar örgüsündeki malzemede temizlik, sağlamaştırma, derz onarımları yapılmıştır. Kubbesinin dış etkilerden korunması amacıyla izolasyonu yapılarak kireç esaslı koruma harcı uygulanmıştır. Yapının çelik konstrüksiyonla desteklenen kapı ve nişlerinde oluşan açıklıklar hakkında net bir bilgiye ulaşılamadığından bakımları yapılarak aynen bırakılmıştır. İç mekânda tuğla kasnak, tromp ve kubbede temizlik çalışmaları denenmiş, ancak isin oluşturduğu katmanın temizliği mekanik ve kimyasallarla istenilen sonucu vermediğinden uygulamadan vazgeçilmiştir.

Hamamın soyunmalık kısmında betonarme kiriş sistemi üzerine gezilebilir bir döşeme yapılmış; avlu zemininden ve iç mekândan aralık bölümüne erişim için bir ahşap merdiven yerleştirilmiştir.

Hamamın aralık, ılıkılık, külhan ve sarnıcının plan düzleminde sergilenmesi amacıyla özgün yerindeki malzeme ve teknikte örnekleri inşa edilmiş, duvarların üzerine iri taşlarla koruyucu capping uygulanmıştır. Yağmur sularının uzaklaştırılması amacıyla hamamın çevresinde drenaj ve tretuvar yapılmıştır.

Hamamın soyunmalık bölümünün kuzeyinde, güneye doğru uzanan atık su kanalının geçici depo sahasına alınan yapı malzemelerinin yeniden kurulumu gerçekleştirilmiş; bu sayede alandan elde edilen tüm malzemenin nihai konumunda varlığını sürdürmesi hedeflenmiştir (Resim 24).

Avlu ve kalıntıların zeminine 8-10 cm kalınlığındaki drenaj özelliğine sahip polimerik elastik hücresel dolgu taşıyıcıları serilerek ve mozaik kırığı filler karışımından oluşan malzeme sıkıştırılarak yeni döşeme oluşturulmuştur.

3. 5. Gömü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturularak Yerinde Muhafaza Yöntemi

Baraj gölünün hidrolik ve aşındırıcı etkisinin kalıntılarda ciddi tahribatlar yaratmaması için sabit sıcaklık, su ve nem dengesiyle stabil hale getirilen gömü ortamı oluşturularak suyun malzeme gözeneklerine dolup denge sağlanması beklenmektedir

(Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül ve Şener, 2019: s. 30-51). Bu nedenle Hamam'ın özgün malzeme, teknik ve dokusunun korunması için müdahaleler yapılmıştır.

Aralık ve ılıkılık duvarları, soyunmalık bölümünün taşınmasından sonra, geçici olarak depolandıkları alandan tekrar mobil vinç yardımıyla treylere yüklenerek özgün konumlarına yerleştirilmiştir. Kalıntılar, üzerlerinde gelişen bitki örtüsünden arındırılmış; duvar örgüsünde eriyip dökülmüş, işlevini yitirmiş derz dolguları ve duvarlar üzerinde özgün dokuya benzer nitelikte harçla, daha önce yapılmış sıva katmanı şeklindeki harpuşa uygulamaları sökülüp yenilenmiştir. Taş, tuğla malzeme ve sıvalarda sağlamaştırma işlemlerinin ardından, duvar örgüsünde gerekli görülen yerlerdeki eksiklikler özgün örnekleriyle uyumlu malzemelerle giderilmiştir. Sağlamaştırma imalatları ve açıklıklar desteklendikten sonra kalıntıların yüzeyinde oluşabilecek tahribatları bertaraf edebilmek için kalıntılarla dolgu arasına kendir çuvalla hidrolik kireç esaslı ve harçla koruma amaçlı ayırıcı bir sıva katmanı uygulanmıştır. Dolgu malzemesi, yapı kalıntılarının üzerini 50 cm geçecek kadar ve titreşimsiz el aletleriyle itinalı şekilde sıkıştırılmıştır. Kullanılan dolgu malzemesinde silis ve dere mili tercih edilmiş, en üst katmanda ise kalıntılar, daha iri (16-32 mm) çakıl malzemeyle oluşturulan 10 cm yüksekliğindeki koruma tabakasıyla kalıntılar dolgulanarak kapatılmıştır (Resim 25).

Sonuç

Kültür varlıklarının taşınması veya sökülüp yeniden kurulması, uluslararası tüzüklerde bu değerlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için son seçenek olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte içinde bulunduğumuz yüzyılda İngiltere'den Yeni Zelanda'ya, Amerika'dan Almanya'ya, Yunanistan'dan Çin'e kadar birçok ülkede geçmiş dönemlerin kalıntıları veya anıtları, çeşitli nedenlerden dolayı parçalar halinde ya da bütüncül olarak taşınmaktadır. Gerçekleştirilen uygulamaların ışığında geliştirilen "Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi" ve "Blokla Ayırarak Taşıma Yöntemi", temel seviyesinde uygulanan taşıma imalatları sayesinde, yapının mimari özellikleri ile yapı malzeme ve tekniklerinin bütüncül olarak korunmasını azami düzeyde sağlayabilmektedir. Söz konusu "Taşıyarak Koruma Yöntemleri", kültür

varlığının korunması için taşınmasının gerekli olduğu durumlarda, yüksek mühendislik bilgileri ile disiplinler arası ekiplerle tasarlanan koruma mimarlığı müdahaleleridir.

Tarihi Hasankeyf yerleşiminde yer alan ve ilçede kendi türü içerisinde günümüze ulaşmayı başaran tek örnek olan Artuklu Hamamı “Taşıyarak Koruma Yöntemleri”nin kullanıldığı “Betonarme Izgara Kiriş Sistemi” ile taşınarak Ilısu Barajı göl suları altında kalmaktan kurtarılmış; yeni Hasankeyf ilçesindeki Kültürel Yarımada ile bağlantılı Arkeopark alanında, tarihi yerleşimdeki anıtlarla doku ilişkisini koruduğu nihai konumuna nakledilerek varlığını sürdürmesi sağlanmıştır. Hamamın aralık, ılıklik, külhan ve sarnıç bölümleri taşınan soyunmalıkla plan düzleminde birleştirilmiş; yerinde kalan diğer kalıntıların özgün yerlerinde korunması amacıyla “Gömü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturularak Yerinde Muhafaza Yöntemi” uygulanarak barajın işletme ömrünü tamamlamasına kadar mevcudiyetlerini korunması hedeflenmiştir. Kanal kalıntısının ise “Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma Yöntemi”yle sökülüp yeni yerinde tekrar kurulumu yapılmıştır.

Baraj alanlarında kalan kültür varlıklarının korunmasında tecrübe edilen önceki yöntemlerin olumlu ve olumsuz sonuçlarına göre tekrar uyarlanan gömü ortamının su altındaki kültür varlıklarının korunmasına etkisi, önümüzdeki dönemlerde yapılacak değerlendirmelere de ışık tutacaktır.

Makalemizde yer verdiğimiz Artuklu Hamamı’nın koruma ve kurtarma çalışmaları çerçevesinde “Taşıyarak Koruma Yöntemleri” ve “Gömü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturularak Yerinde Muhafaza Yöntemi”nin teknik detayları ve söz konusu çalışmalarla ilgili diğer ayrıntıların literatürde yer alarak gelecekte yapılacak çalışmalarda değerlendirilmesi ve fikir vermesi en büyük temennimizdir.

Kaynakça

Ahunbay, Z. (2011). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon* (6.Baskı), İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Baluken, Y. (2016). *Hasankeyf Eyyubileri (630-866/1232-1462)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Bulut, S. (2003). *Büyük Atatürk'ten Küçük Öyküler*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Curtis, J. O. (1979). *Moving Historic Buildings*. Washington D.C.: U.S. Department of the Interior Heritage Conservation and Recreation Service Technical Preservation Services Division.

Danık, E. (2004). Pertek Baysungur ve Çelebi Ali Camii, *Vakıflar Dergisi*, XXVIII, 185-210.

Ertuğrul, A. (2009). Hamam Yapıları ve Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 241-266.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi (2008-2021). *Artuklu Hamamı Rölöve ve Malzeme ve Sorunlar Raporu*, Sayka İnşaat Mimarlık Ltd. Şti, 2008, Hasankeyf’te Bulunan Anıt Eserleri Taşıma ve Koruma Proje Yapımı Nuran Demirtaş, 2016, Hasankeyf’te Bulunan Anıt Eserleri Taşıma ve Koruma Yapım İşi Cumhuriyet İnşaat, 2018.

Odd Fellows Hall’s move in downtown Salt Lake put on hold, <https://www.deseret.com/2008/12/18/20291892/odd-fellows-hall-s-move-in-downtown-salt-lake-put-on-hold>, Son Erişim Tarihi: 08.03.2022

Önge, M.Y. (1985). *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Swiss company moves 6, 200 tonne building 60 metres, <https://www.bbc.com/news/av/world-europe-18168278>, Son Erişim Tarihi: 08.03.2022.

Uluçam, A. (2005). *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi, 2004-2005 Çalışmaları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

Uluçam, A.(2007). “Hasankeyf Kazıları 2005”. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 2*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, DÖSİMM Basımevi.

Uluçam, A. (2010). Hasankeyf’in Mimarlık Tarihi, *Batman: I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Batman, 423-455.

Uluçam A. (2013). Hasankeyf Kazıları 2004-2008, *İlsu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008*, Diyarbakır: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 377-434.

Uluçam, A. (2017). Hasankeyf’teki Kültürel Mirasın Bugünkü Durumu, *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazılar ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Sakarya, 14-36.

Uluçam, A., Eliüşük M. (2018). Hasankeyf Kazıları 2004-2017, *İlsu Barajı Kurtarma Kazıları*, Batman: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

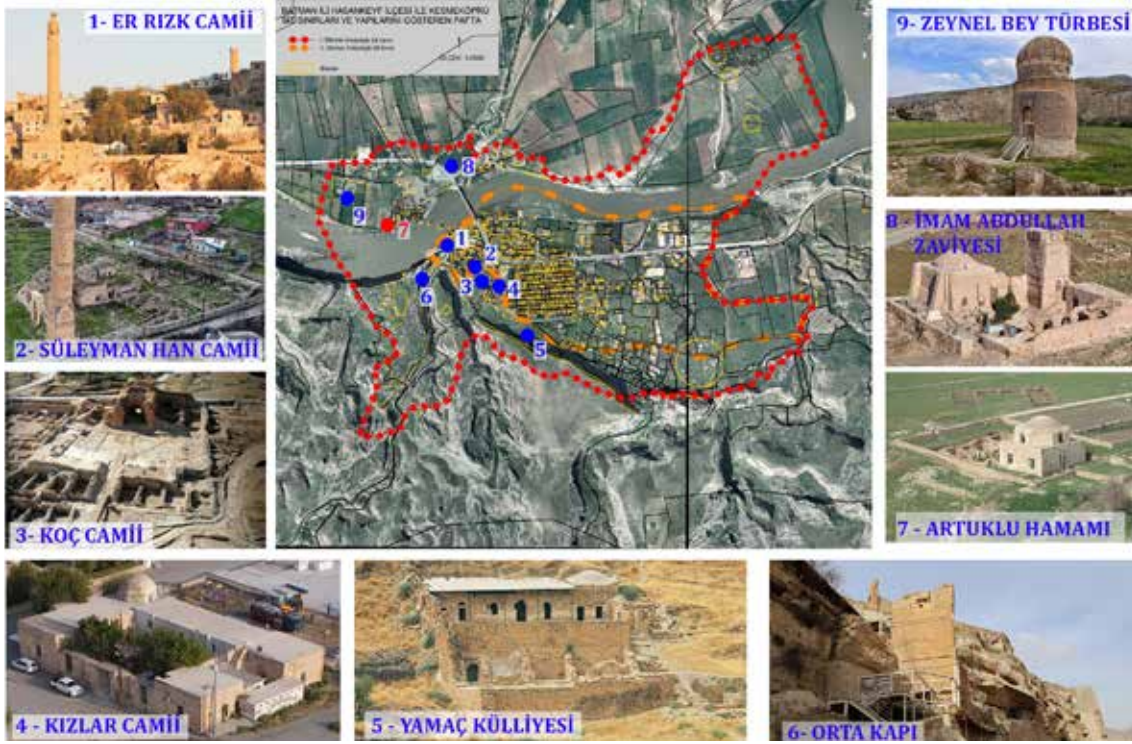
Sevgi, S., Çetin M., Yılmaz, M. (2017). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi’nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi. *Kâgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri IX Bildirileri, 05-06 Aralık 2017*, İstanbul, 10-37.

Yılmaz, M., Sevgi, S. (2021). Hasankeyf Er Rızık Camisi Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları”, *Akademik Sanat, 10*, 19-40.

Yılmaz, M., Eskici, B., Eliüşük, M., Akgönül, S., Şener, Y.Ş., (2019). Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları, *MASROP E-Dergi, 13 (1)*, 30-51.

Yurttaş, H. (1991). *Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Ekler

Resim 1: Eski Hasankeyf 1 (KVMGM Arşivi)

Resim 2: Arkeopark (KVMGM Arşivi)

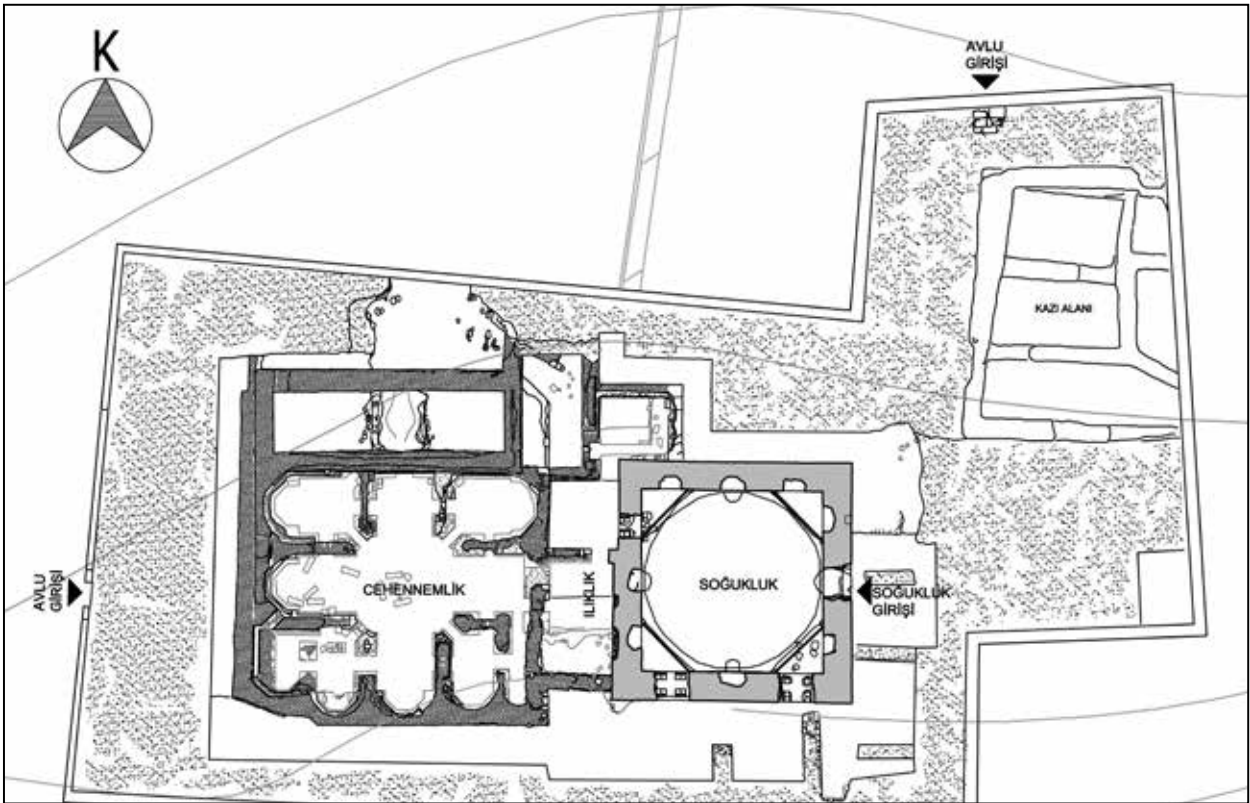
1 Görsel ve çizimler Kültür Varlıklar ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivinden elde edilmiş olup KVMGM kısaltması ile kullanılacaktır.

Resim 3: Kazı Öncesi (Uluçam, 2005: 198)

Resim 4: Kazı Sonrası (Uluçam, 2005)

Resim 5: Kazı Sonrası (KVMGM arşivi)

Resim 6: Soyunmalık Cepheleri (KVMGM Arşivi)

Resim 7: Sıcaklıktan Soyunmalığa Bakış. (KVMGM Arşivi)

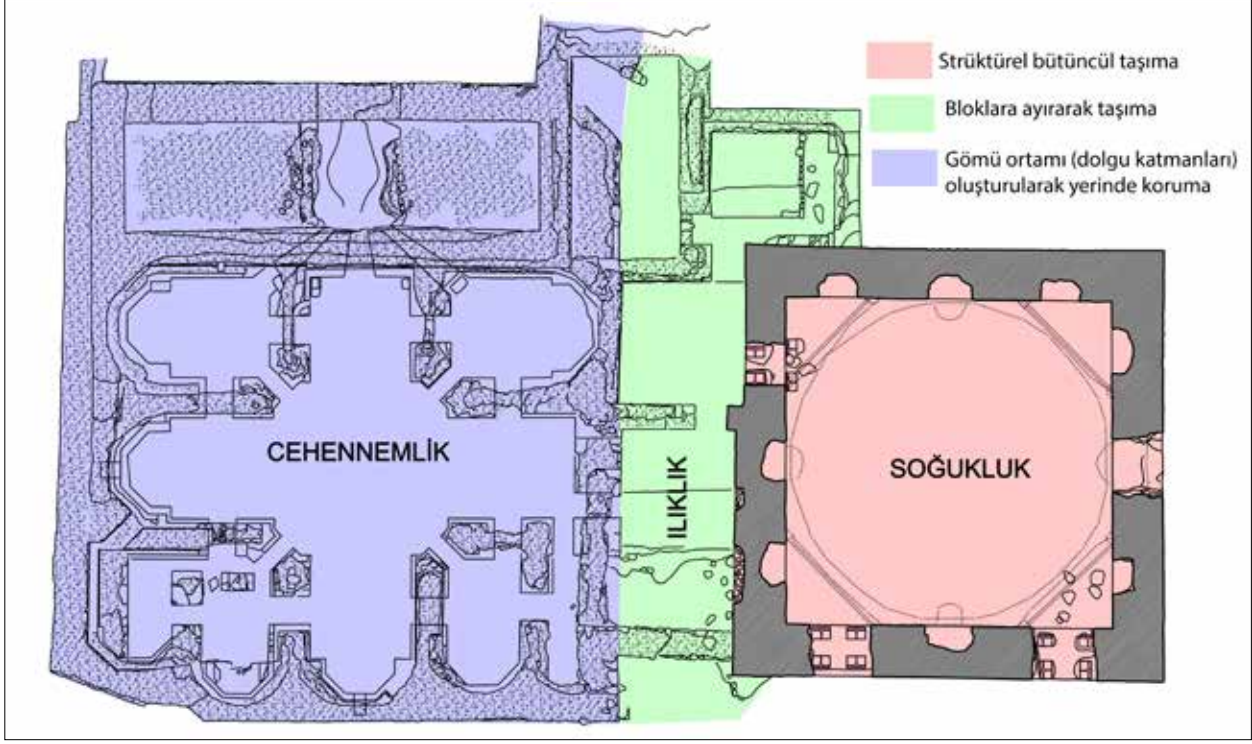
Resim 8: Hamamın Soyunmalık Güney Duvarı (KVMGM Arşivi)

Resim 9: Tuğla Kubbeden Görünüm (KVMGM Arşivi)

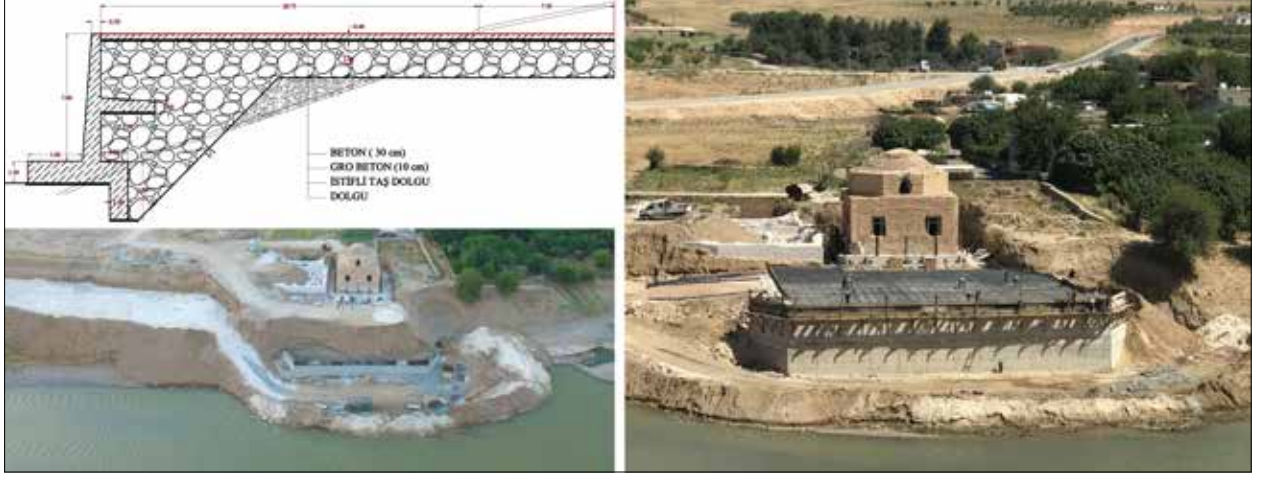
Resim 10: Hamam Soyunmalık, Aralık, Ilıklık, Sıcaklık ve Cehennemliğinden Görünüm (KVMGM Arşivi)

Resim 11: Koruma ve Kurtarma Planı (KVMGM Arşivi).

Resim 12: Atık Su Kanalı (KVMGM Arşivi).

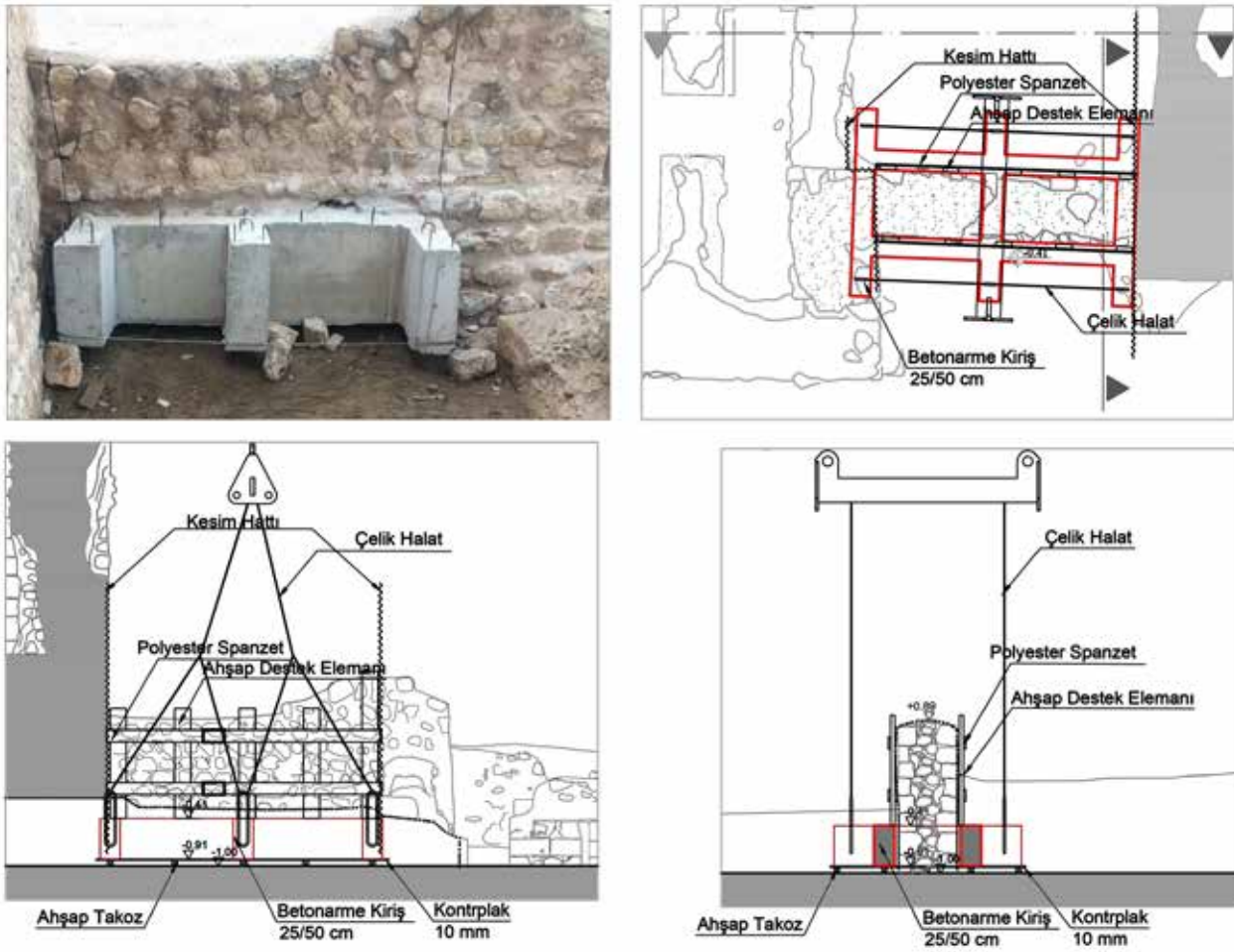
Resim 13: Taşıma Araçları Manevra Sahası ve İstinat Duvarı İnşası (KVMGM Arşivi).

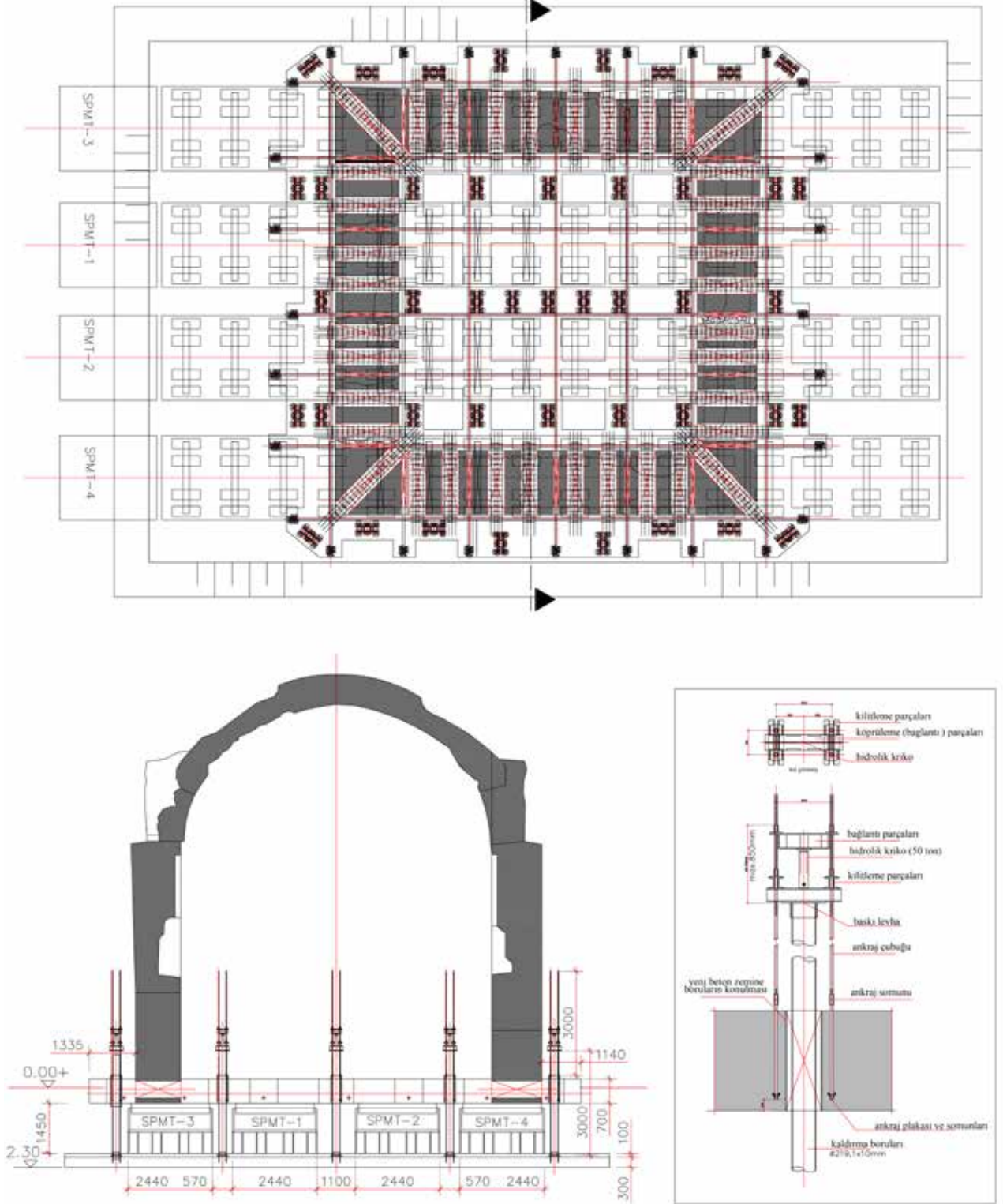
Resim 14: Taşıma Yolu Güzergâhı (KVMGM Arşivi).

Resim 15: Yeni Konumunda Fore Kazık Üzeri Betonarme Temelin İnşası (KVMGM Arşivi).

Resim 16: İllıklık Duvarlarının Geçici Taşınması (KVMGM Arşivi).

Resim 17: Hamamın Soyunmalık Kısımının Taşıma Planı (KVMGM Arşivi).

Resim 18: Beden Duvarlarına Entegre Edilecek Betonarme Grid Sistemi İçin Delik Açılması, Donatıların Yerleştirilmesi (KVMGM Arşivi).

Resim 19: Hidrolik Krikoların Çelik Boruları, Ard Germe Taşıma Plağından Görünüm (KVMGM Arşivi).

Resim 20: Betonarme Grid Sistem Kaldırma Plağının Donatıları Ve Krikoların Yerleştirileceği Çelik Borular (KVMGM Arşivi).

Resim 21: Betonarme Grid Sistemle Hamamın 150 Cm Kaldırılıp Araca Yüklenmesi (KVMGM Arşivi).

Resim 22: Taşıma Sürecinden Görünüm (KVMGM Arşivi)

Resim 23: Hamamın Yeni Konumuna İndirilmesini Takiben Krikoların Sökülmesi Sonrası Görünüm (KVMGM Arşivi)

Resim 24: Hamamın Yeni Yerinde Montajı ve Aralık, Ilıklık, Sıcaklık, Külhan ve Sarnıcın Plan Düzleminde Sunumu (KVMGM Arşivi)

Resim 25: Aralık, Ilıklık, Sıcaklık, Külhan ve Sarnıcının Özgün Yerinde Koruma Uygulamaları (KVMGM Arşivi)